

GÁLL ERWIN

ÁTTÖRÉS A ROMÁNIAI RÉGÉSZETBEN?

Vlad Andrei Lăzărescu: *Locuirea în Transilvania din ultimele decenii ale provinciei Dacia și până la prăbușire „imperiului” hunic (250–450)*. Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Vlad Andrei Lăzărescu (a továbbiakban V. A. L.) nemrég megjelent kötete – amely a szucsági telepről írt doktori tézisének bevezető részét képezi – legalább két szempontból formabontó.

1. Egy olyan korszak Erdélyi-medencéje régészeti leletanyagának különféle aspektusairól próbálkozik elemzéssel, amelyről – annak ellenére, hogy gyakran kerül a kultúr- és tudomány-politika célkeresztjébe – a romániai régészetírásban, ilyen jellegű, valójában makroregionális, igazi „nemzetközi” jellegű elemzés eddig nem állt a szakma rendelkezésére.

2. Szoros kapcsolatban az előbbi megállapítással: Vlad Andrei Lăzărescu román nemzeti identitású régészként olyan megállapításokat mert tenni, melyeket bátran nevezhetünk kutatástörténeti jelentőségűnek. Ugyanis román régészek közül elsőként konkrétan leírja, hogy a román neonacionalizmus által felhasznált régészet,¹ jellegéből (is) fakadóan, semmilyen adatot nem szolgáltathat a több mint 150 éve a viták keresztútjében álló dáko-román kontinuitásnak:²

„A kontinuitás elmélete támogatóinak kinyilatkoztatásai egyértelműen aláhúzzák kutatásuk módszertanának hiányát, mivel azon tévhit alapján történik mindez, hogy a jelenlegi Románia területe ugyanazon földrajzi-politikai realitás része volt, kizárva a kutatásból a régészet legfontosabb elméleti aspektusát, éspedig a kontextualizációt” (28). „A legkorrektebb az lenne, hogy meghatározzuk, mit is értünk »kontinuitás« fogalma alatt és ennek milyen aspektusára utalunk. [...] Mikor egy népesség 3. századtól való etnikai kontinuitásról esik szó, mindazt legalább óvatosan, ha nem elutasítóan kellene mindezt kezelni” (29).

Ugyanakkor – ezt sajnos nem érintette V. A. L. – a kontinuitás alapjainak számító romanizáció esetében is több kérdés merül fel. Először is a fogalom három rétegével számolhatunk. Másrészt, a közös római identitás és a belőle kialakuló *posztrómai* helyi identitások (például a „dáko-római” identitás) fogalmi keretét a 19. század végén, 20. század elején megfogalmazott akkulturációs modell,³ a *romanizáció*-elmélet képezi. Ezzel azonban az a lényeges probléma,

¹ Minderről bővebben lásd GÁLL Erwin: *Archaeology and Nationalism. The Endless Struggle for Dăbâca (g.: Dobeschdorf; h.: Doboha). Thoughts on Research Development and Archaeological Realities*, Communicationes Archaeologicae Hungariae 2015–2016, 263–264.

² A dáko-román kontinuitás eszmétörténeti hátterének utolsó kiváló elemzését lásd MISKOLCZY Ambrus: *Románok a történeti Magyarországon*, Lucidus Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest, 2005, 13–22.

³ Az *akkulturáció*, kultúráváltozás, kultúraváltás (amelynek alapszintje az *adaptáció*) olyan kulturális kölcsönhatások együttese, amely két vagy több hagyomány találkozásakor, hasonulásakor vagy keveredésekor lép érvénybe. Lásd *Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon*, szerk. A. Gergely András – Papp Richárd – Szász Antónia – Hajdú Gabriella – Varga Andrea, Nyitott Könyv – Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, Budapest, 2010, 11–12, 21–23.

hogy egy bizonyos típusú anyagi kultúra átvétele nem tükrözi a helyi lakosságok kulturális akkulturációját. Ugyanis a Római Birodalom részéről sem a „romanizációra”, sem az elrómai-sodásra való törekvés nem bizonyítható sem ideológia mentén, sem a leigázott népesség attitűdjé szintjén. Ezzel ellentétben inkább gazdasági törvényszerűségekről, elsősorban a bizonyos termékekhez való jobb hozzáférésről beszélhetünk.⁴

Ennek ellenére, ahogyan látjuk az idézett sorok alapján is, a kis kötet bevezetője – bizonyosan sok kolléga számára – sokkolóan indul. A kolozsvári Régészeti Intézetben dolgozó régész a bevezetőben kitér a 2000-es évek egyik legfontosabb polémiájára is, és pedig az etnikai identitás és a régészeti források legtöbbször feloldhatatlan ellentétére, azonban anélkül, hogy e kérdésben egyértelműen állást foglalt volna. Az, hogy mennyire lehet azonosítani etnikai identitást kontextuálisan, esetről esetre különbözik. Illetve sok esetben amit csoportidentitásnak gondolunk, az valójában a társadalmi/politikai vagy akár katonai hálózatok különféle régészeti jelei vagy pedig technológiai transzferek eredménye.⁵ E problematikával V. A. L. nem foglalkozott, itt magam sem elemzem a könyvtárakat megtöltő kérdést. Azonban azt megjegyzem, hogy sokszor akár nagyobb régiókon is átívelő, sok azonosságot mutató régészeti jelenségek nem az amúgy a modern korba definiált „etnikum” fogalmi keretei között értékelendők,⁶ hanem a divatjelenségek, legtöbbször az életmódból fakadó csoportidentitások vagy attitűdök körébe sorolandóak.

Szerzőnk az *etnikum* fogalmával nem, viszont annál többet foglalkozik – helyesen, tegyük hozzá – a korai kereszténység problematikájával (41–44), amely a kontinuitás-tan elméletének mára egyik alappillérévé vált. V. A. L. ebben az esetben is modern és kritikus kutatóként jár el. Egyrészt bemutatja a probléma kutatástörténetét Constantin Daicoviciutól, akinek kritikus hozzáállását e problémával kapcsolatban az utána jövő generációk kutatói sajnos nem követték. Tényként kezelték például a régészeti leletek alapján a kereszténység mint intézményrendszer jelenlétét. Mellőzve azt aényt, amelyre már majdnem száz éve felhívta a figyelmünket Mannheim Károly: általánosságban véve a szimbólumok, eszmék átköltöztetése egyik társadalmi környezetből a másikba megváltoztatja jelentésüket és funkciójukat. Következtetésképpen ez a helyzet az ezt szimbolizáló anyagi kultúra termékeivel is.⁷ A mi esetünkben mindez azt jelenti, hogy az importált keresztény jelképek, legyenek

⁴ Lásd például SÁNTA Béla: *Romanization Then and Now. A Brief Survey of the evolution of cultural change in the Roman Empire*, Communicationes Archaeologicae Hungariae 2017 (sajtó alatt, széleskörű szakirodalommal).

⁵ Például a Kuban folyó melletti Krasznodarban ezen év májusában hasonló jellegű kerámiát dokumentáltunk, mint amit a Kárpát-medencében „Árpád-kori kerámiának” neveznek a szakemberek. Ennyit a „nemzeti régészetről”, legyen az Romániában vagy éppen Magyarországon.

⁶ A fogalom ebben a formában modern, 20. századi termék, de a „karrierjét” mindenféleképpen a náciizmust követő időszak után futotta/futja be (úgy is lehet fogalmazni, hogy gyakorlatilag leváltja a náci rendszer által lejáratott „nép”/„Volk” fogalmát). Az „etnikumot” mai értelmében először francia nyelvterületen Georges Vacher de Lapouge használta, amikor 1896-ban megjelent könyvében a biológiai eredet (faj), a kulturális hagyomány („etnikum”), illetve a történelmi tapasztalat (nemzet) által összekapcsolt emberi közösséget említ: GEORGES VACHER DE LAPOUGE: *Les sélections sociales*, Librairie Thorin et Fils, Paris 1896, 2, 18, 28, 68–69, 84, 90, 94, 116, 185, 344, 357, 364–365, 375, 382, 391, 400, 412, 424, 444. A szakkifejezés elterjedése angol nyelvterületen a 20. század harmincas éveire tehető. Az *etnikum* kifejezés a szociológia szótárában csak az ötvenes-hatvanas évektől jut jelentősebb szerephez, mivel az *etnicitást* nem tekintették a társadalmi rendszer meghatározó jellemzőjének.

⁷ MANNHEIM Károly: *A gondolkodás struktúrái. Kultúraszociológiai tanulmányok*, Atlantisz, Budapest, 1995, 176.

mécsesek, mellkeresztek, nem asszociálhatóak automatikusan a kereszténységgel, hiszen új környezetükben a jelentéstartalmuk is megváltozott. E probléma kapcsán V. A. L. helyesen utal Uwe Fiedler német régész elemzésére, aki a berethalmi *donarium* kapcsán azt emeli ki, hogy ez valójában a balkáni barbár expedíciók során szerzett tárgy, tehát az új környezetében már pogányként értelmezhető.⁸ Lăzărescu helyesen mutat rá arra a tényre is – mely egyértelműsíti: a volt *Dacia* területén nem beszélhetünk intézményesített kereszténységről –, hogy egyetlen épületet sem ismerünk, annak ellenére, hogy e korszakkal foglalkozó régészek „feltételezték” ezek létét (Porolissum, Berethalom, Magyarpalatka). Ezeket az elméleteket V. A. L. egyszerűen alaptalannak minősíti, tegyük hozzá: jogosan (43). Ugyanakkor következtetéseiben a szerző kissé összezavarodik, a 4. századi kereszténységgel kapcsolatban olyan sikertelen és tendenciózusos művet említ, amely csakis Nicolae Ceaușescu abszurd nacionalista korszaka keretében érthető meg. V. A. L. nem magyarázza meg, hogy mi alapján lát „autochton keresztényeket” a 4. századi Erdélyben. Hiszen a kereszténységre utaló tárgyak, mint például a Magyarpalatka-4. sír, tipikusan Maroszentanna-Csernyahov régészeti kultúra temetkezéseiből ismertek, amelyet *populații migratoare* elnevezéssel emlegetett, illetve a régészet a gót népességhez kapcsol.⁹ Többször átolvasva a 44. oldalon tett értékelést, úgy tűnik, Lăzărescu nem gondolta teljesen át ezt a sommás megállapítását. Az olvasó számára a régi reflexiók eredményeként hat, mintha egy régebben megírt szöveg került volna a jogosan kritikus kutatástörténeti elemzése után.

A következő oldalakon V. A. L. a román régészeti szakirodalomban nagy „karriert” befutó „dák csészével” (*ceașcă dacică*) foglalkozik (44–46). Fontos megállapítása az is, hogy helytelen az elnevezés, ugyanis nem ennek funkciójára, hanem a formájára utal.

A dolgozat következő hangsúlyos része – amelynek keretében a szerző elterjedési statisztikai programot is használt (*hot spot analysis*) – az érmék elterjedésének vizsgálata. Ezt azért tartom fontosnak, mivel a ’60–90-es években tevékenykedő romániai kutatógenerációk szerint az érmék jelenléte a római gazdasági struktúrák fennmaradását bizonyítja. Ezzel szemben V. A. L. több mint 25 statisztikai ábrán (Fig. 21–47), illetve majdnem 30 oldalon át (46–74) bizonyítja be, hogy az érmeforgalomnak semmilyen köze sincsen ilyen jellegű megállapításokhoz, egyszerűen a Római Birodalom és általánosságban a *Barbaricum* közötti kereskedelmi forgalom evolúciójával számolhatunk. A *Barbaricum*mal való kereskedés jelentőségéről a szerző a régészeti-numizmatikai adatsorok mellett írott forrásokat is idéz.

A III.1. fejezetben a Római Birodalom visszavonulása után a provincia területére benyomuló hatalmi struktúrák (amelyek az írott forrásokban népvnekként jelennek meg) elemzésével foglalkozik. Leszögezhetjük, hogy a Római Birodalom lassú krízise e régiók feladását idézi elő, amely lépésnek konkrét civilizációs hatásai lettek. Egyrészt az integráció megszűnésével szétestek azok a struktúrák, amelyek biztosították a városok és ezek infrastruktúráinak fenntartását; elhagyják a *villa rusticákat*, a falusias településeket. Ugyanakkor megszűnt a korábbi helyi ipari infrastruktúra (például a fazekastelepek, különféle kézműves-manufaktú-

⁸ Uwe FIEDLER: *Biertan. Ein Zeugnis heidnischer Opfersitten im nach römischen Siebenbürgen?*, *Dacia revue d’archéologie et d’histoire ancienne: nouvelle série* 40–42. (1996–1998), 389–397.

⁹ BÓNA István: *A népvándorlás kora Erdélyben (271–896) = Erdély története*, I., főszerk. Köpeczi Béla, Akadémiai, Budapest, 1988, 113–130.

rák), illetve a birodalmi gazdaságba integráló kereskedelmi kapcsolatok. Ennek eredményeképpen leállt a „római” importtermékekkel való ellátás is.

Ez a folyamat biztosan eltartott két-három évtizedet, de az bizonyos, hogy egyrészt teljes építészeti tudás- (*know-how*) vesztéssel, ennek következményeképpen bekövetkező ruralizálódással, másrészt pedig jelentős demográfiai átrendeződéssel járt. Hogy milyen szinten történt tudás- és kulturális memóriatorés, azt olyan régészeti helyzetek igazolják, amikor a 4. századra keltezhető gödörházakat a már elhagyott *villa rusticák* épületromjaiba ásták bele (Kajántó-Tölgyes domb, Szucság-Oradba/Orat, Zsúk-Tetarom III, II. lelőhely), illetve ezeket a romokat temetőként használták (Magyarpalatka-Tag/Coastă). A gondozatlanul maradt vízvezetékek, csatornák kis idő elteltével használhatatlanná váltak. Gyakorlatilag a társadalmi lét minden területén egyértelmű törést tapasztalunk, akárcsak a szervezett közösségek hálózatát megkívánó jogrendben. A jogrend, a jog alkalmazásának legkisebb jelére sem utal már egyetlen forrás sem. Ezért a régészeti források alapján is a *volt-Dácia – senkiföldje* megnevezést helytálló terminológiának tartom. Mindezzel a kérdéssel bőven foglalkozik szerzőnk a 75–76. oldalon, hogy aztán külön-külön elemezze a forrásokból ismert *harpok*at (76–80), a „Cipău-Gârle” csoportot (80–83), illetve a Marosszentanna-Csernyahov csoportot (83–105).

Ahogy az előbb említettem, a csoportidentitások és a régészeti források közötti kapcsolódási pontok nagymértékben megkérdőjelezhetőek, és ez eléggé egyértelműen vonatkozik a *harp* népnévre, illetve a az ezzel még Gheorghe Bichir által kapcsolatba hozott hamvasztásos temetőkre.¹⁰ Ezt az interpretációt azonban feltétel nélkül átveszi Lăzărescu is (76–77), annak ellenére, hogy mindennek kritikai felülvizsgálata megtörtént kollégánk, Daniel Spănu részéről,¹¹ aki szerint ezek a hamvasztásos temetők valójában a provincia népességéé, e temetőket nem lehet a 4., hanem csak a 2–3. században keltezni. Tehát a „migrációs” modell ebben az esetben igencsak kérdésessé válik. (Nem lényeges, de megemlítem, hogy a 77. oldalon feltüntetett lelőhelytáblázat hibát is tartalmaz, ugyanis Segesvár-Szóllósbén nem egy, hanem 12 sír került elő.¹²) Meglátásom szerint e temetők a 4. századig való keltezésére és a Moldva felőli migrációs tézishez nincsen megfelelő régészeti adat (78. oldal és a 181. jegyzet). Kitűnő áttekintést nyújt ebből a szempontból a Fig. 50 statisztikai táblázata, illetve a 80. oldalon levő számozatlan táblázat, amelyben e hamvasztásos temetőket, jellegzetességeik alapján is, két csoportra osztotta.

Továbblépve, Lăzărescu a „Cipău-Gârle” csoportot elemzi (80–83), melynek kapcsán egyetérthetünk azzal, hogy ez a csoport északnyugati irányból vándorolt be a volt provincia területére. A régebbi szakirodalomban elsősorban a „szabad dákokkal” azonosították, ezt az etnicizáló attitűdöt – még ha nem is kritizálja – V. A. L. elutasítja; interpretációja során e régészeti leletanyag elterjedését említi csupán. Hozzáállása teljes mértékben érthető: mindeddig a maroscsapói 8 urnás temetkezésen kívül nem ismerünk más ilyen jellegű temetőt. Meglátásom szerint maga az a tény, hogy a kerámia alapján „kulturálcsoportot” hoztak létre, módszertani szempontból nagymértékben kérdéses. Azzal a megállapítással is egyetérthetünk, hogy ezek kapcsolatai Lengyelország felé mutatnak.

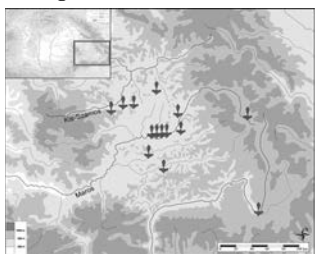
¹⁰ Gheorghe BICHIR: *Cultura carpică*, Biblioteca de Arheologie 20, București, 1973.

¹¹ Daniel SPĂNU: *Mica necropolă din secolele II–III p. Chr. de la Sighișoara–Dealul Vîilor*, Marisia. Studii și materiale. Arheologie – Istorie – Etnografie (Târgu-Mureș) 34–35. (2014–2015), 39–56.

¹² Vö. *Uo.*, 39, Fig. 2.

E két kisebb résznél jóval nagyobb mennyiséget képvisel a Marosszentanna-Csernyahov csoport, amelynek keltezése sokkal pontosabb, ha nem is gazdag, de a sírokból előkerülő nagyon változatos mellékletek alapján. A szerző ezt a régészeti nagyon változatos képet „germánként” határozta meg, azonban meglátásom szerint ennél összetettebb problémával állunk szemben.

A 4. századi Erdélyi-medence régészeti térképe alapján az egyértelműsíthető, hogy elsősorban keleti és délkeleti részén gyakorlatilag a provincia feladása után kis- és nagycsoportos migrációs jelenségek zajlottak, amelyek katonai-politikai foglalást, „honfoglalást” is jelentettek. Éppen ezért az egységesítő jellegű Marosszentanna-Csernyahov kultúra helytelenül homogenizál egy olyan jelenségsorozatot, amely csak éppen ezzel nem volt kapcsolatban. A félkörös lemezfibulák által kirajzolódó kép arra utal, hogy a terület a forrásokban emlegetett „vízigótok” Athanarik hatalmi struktúrájával hozható kapcsolatba. Azzal a kérdéssel, hogy mi

A 4. század divatja klasszikus elemének, a félköröngös fejű lemezfibulának Erdélyi-medencei elterjedése; illetve a tekerőpataki félköröngös fejű ezüst lemezfibula (Kapcsos Norbert rajza)

az összefüggés a népnév és a hatalmi struktúra között, a szerző sajnálatosan nem foglalkozik. Illetve azzal sem, hogy mi is a nép – jogi-politikai-kulturális szempontból. Az igaz, hogy a Kis-Szamos vidékétől egészen a Dnyeszterig a 4. század második felétől egy egységes anyagi és temetkezési kultúra jelenik meg, mindezt azonban egy „nép” számlájára írni igazolhatatlan terminológia, amelyhez szerzőnk helyenként (például a 100. oldalon) – de nem általánosan – kritikusan is viszonyul.

E későantik, barbár társadalomról a régészetten kívül számos adattal a Wulfilla-biblia, a gót Saba mártíráktája, illetve kortárs auctorok, elsősorban Ammianus Marcellinus szólnak. Ennek alapján elmondható, hogy a 4. században a hatalom élén a *thiudans* állt, amely a görög *baszileüs* megfelelője. Az a tény, hogy maga a népesség e korszakra egyértelműen rétegződött volt (területi egységek alakultak ki), arra utal: ennek szentesítése valamilyen jogrend révén valósulhatott meg. A *sibi* volt a szilárd területi, gazdasági és kultikus egység, amelybe az adoptált nem vérrokonok is kötelezően beletartoztak. Egy-egy falu (*haims*) általában egyetlen *sibi* lakóhely volt. Tagjai, a falvak lakói apajogú családokból (*fadreins*) álltak, a nagy és tehető családfők közösen birtokolták a falu körüli földeket (*haimothlis*). A falu gyülekezőhelyén, piacterén (*garuns*) alkalomadtán összegyűlt a falugyűlés és összeült a falutanács (*gamainths*), amelyben „az öregek” (*simistans*) voltak a hangadók, s e testületnek a 4. századra – a *Passio Sabae* alapján – már csak formális szerepe maradt.¹³ Az idegenek, „vendégek” (*gasteis*) helyzete homályos, de mindez két dolgot eléggé egyértelműsít: 1) a strukturális integráció e közösségek esetében egyéni szinten történhetett; 2) a 4. század közepi *athanariki* társadalom esetében a hatalom magva közösségek szintjén volt piramisjellegű. A hódító közösségek és a meghódítottak, illetve e területre költözött közösségek között nemcsak a válaszfalak maradtak meg, hanem mindez vertikális rétegződést is jelentett.

¹³ Lásd például BÓNA: *A népvándorlás kora Erdélyben...*, 121–126.

Az is nagyon lényeges, hogy Athanarikot a korabeli rómaiak a *iudex* ('bíró') címmel nevezték, amelynek a 4. század végi latinban kormányzó/helytartó jelentése is volt (lásd például *Historia Augusta*). Egy ízben pedig a *iudex potentissimus* címmel utalnak rá, amely az összes többi *reiks* felett álló *thiudans* megjelölése. Vagyis mindez a vertikális struktúrák hálózatának léteére utal, ami feltétele egy nagyobb területen működő hatalmi struktúrának. Athanarik ugyanis nyilvánvalóan *thiudans* volt, 369-ben egyedül ő tárgyalta egyenrangú partnerként Valens császárral, vagyis a hatalmi struktúrájának egyértelműen egyedüli vezetője volt. Tehát: egy új katonai-hatalmi centralizáció kezdetei láthatók a forrásokban a 4. század végén. V. A. L. helyesen állapítja meg, hogy a *Gothia* név alatt ismert politikai formáció heterogén összetételű lehetett, hiszen a *gasteis* éppen erre utal. Azzal is egyetérthetünk, hogy a kérdésre, miszerint ebben a népvándorláskori formációban mennyien laktak gótok és mennyien mások, nem tudunk válaszolni. (A Fig. 63-ban kitűnő struktúramodell illusztrálja az intézményrendszerek egymással való kapcsolatát.)

Hogy mikor és milyen irányból jelent meg Erdély területén e régészeti kultúra népessége, a viták keresztüztüében volt és maradt, erre kutatástörténeti elemzésben kitér a szerző is (85–87). Mindezt a temetőkből ismert leletanyag rendszerezése és vizsgálata követi: A) ékszerek; B) eszközök; C) fegyverek; D) kerámia, üvegpoharak. Statisztikai elemzésének eredményeképpen kitűnő képet nyújt a feltárt temetők leletanyagáról, vizsgálata eredményeképpen a 99. oldalon megállapítja, hogy egy északi és egy déli csoportról erdélyi csoportról beszélhetünk, amelyet a Fig. 62-es térképen illusztrál. Ennek kapcsán kijelenthető, hogy az úgynevezett „északi csoport” több alcsoportra osztható.

A fejezet végén Lăzărescu kitér a Marosszentanna-Csernyahov kultúra népességének életmódjára, illetve gazdálkodására. Ennek tagjai az intenzív mezőgazdaság mellett fejlett és változatos állattenyésztést folytattak, amit szerintem érdemes lett volna behatóbban vizsgálni. A temetőkből előkerült adatok alapján egyértelműen pogány szokásokkal hozhatók kapcsolatba – ételáldozat – a magyarpalatkai 3., 4., 5., 6., 8. és 9. temetkezésből előkerült állatsontok, ezek közül a 6. és 9. sírból biztosan baromfi, míg a 9. sírből egy szarvasmarha csontját regisztrálták.

Ezen barbár hatalmi struktúrát egy ázsiai nomád struktúra döntötte meg a 4. század végén, a „hunok”, amire a szerző a III.3 fejezetben tér ki. E fejezet keretében elemzi a Marosszentanna-Csernyahov régészeti kultúra eltűnését és az úgynevezett „posztcsernyahovi horizontot” (105–145). Itt két megjegyzést szükséges tennem. Egyrészt a nomádizmussal és migráció fogalmával kapcsolatban, másrészt a szerző által idézőjelbe tett „birodalom” fogalmát illetően.

A nomadizmust nagyon sok esetben összekeverik a migrációval, pedig a két fogalom sokszor csak keresztezi egymást, miközben távolról sem ugyanazon társadalmi-politikai-gazdasági jelenség. A nomadizmus először is egy létforma, illetve egy gazdasági rendszer, amelynek lényege a ciklikus mobilitás – vagyis a nomád közösség ugyanazon a térségeket érinti az év különböző hónapjaiban, illetve rendszeresen visszatér e területekre. A migráció ezzel szemben egy társadalmi jelenség, nem gazdasági rendszer, és a helyüket elhagyó egyének, kisebb csoportok vagy makrocsoportok elsősorban egyirányú mozgására utal. Következtetésképpen: a nomád hunok nem feltétlenül vettek részt migrációban, azaz nem *migrátorok*, hanem *nomádok*.¹⁴

¹⁴ A nomadizmus kapcsán lásd például Anatoly M. KHAZANOV: *Nomads and the Outside World*, University of Wisconsin Press, Madison, 1994.

A nomád életforma – ahogyan arra már az antik auktorok (Arisztotelész, Thuküdidész) is felfigyeltek – tökéletesen párosult a katonai életmóddal. Következtetésképpen a nomád közösségek – kitűnő integrálókapacitással rendelkező hadvezér-politikus irányítása esetében – a letelepült népeiségek rendszereit általában szétzilálták. Ahogyan láthatjuk például a Dzsingiszidák által létrehozott birodalom esetében, mindez páratlanul kemény szabályrendszerrel párosult. Nem lehetett nagyon másképpen a hunok esetében sem: Priszkosz rétor leírása hasonlóképpen egy nagyon szigorú szabályrendszert vetít elénk. A hun birodalom szokásokon alapuló jogrendszerének nyomai a hun társadalom tagolódásának megfelelő szigorú etiketre engednek következtetni – ilyen például az ülésrend, amelyről Priszkosz is beszámol. A jogbiztonságot a hun birodalomban (legalábbis egyesek) a Római Birodalom viszonyainál nagyobbra tartották, illetve az államellenes bűncselekményeket (dezertálás) kegyetlenül büntették. Továbbá, a kisebb társadalmi egységek, például a család esetében is érvényesült a hierarchia.¹⁵

Meglátásom szerint a „birodalom” idézőjelbe tétele a hun hatalmi struktúra esetében egy adott hatalmi tényező lekicsinylése. Ezt már azért is fontosnak tartom megemlíteni, mivel Walter Pohl bécsi professzor a nomád hatalmi struktúrákat meggyőzően ázsiai sztyeppe-államnak (*steppe state*) nevezte, amelynek szerveződése különbözött a letelepedett népekétől. Ahogyan Pohl kifejti, az állam fogalma mindegyik esetben alkalmazható, ennek feltétele a hatalom – népesség – terület megléte.¹⁶ A Mongol Birodalom kelet-európai frontvonalára 1241-ben hosszabb volt, mint a Wehrmacht frontvonalára 1941-ben. Következtetésképpen egyértelműen alkalmazható e nomád struktúrákra a birodalom kifejezés – idézőjel nélkül is. Ugyanakkor V. A. L. nagyon helyesen a hun hatalmi struktúráról mint tényleges hatalmi koncentrációról beszél, amelynek lényege nem az „autochtonok fosztogatása volt”. De emellett meg kell említeni, hogy a különféle népeiségek hagyatékának heterogenitása egyértelműsíti: ez az ázsiai eredetű nomádállam a római Mediterráneumon kívüli világ katalizátoraként értelmezhető.

V. A. L. e fejezetben tett konklúzióival részben egyetértek, részben nem, elsősorban a használt fogalmak miatt. A régészeti szakzsargonként használt „Maroszentanna-Csernyahov kultúra vége” egy olyan fogalom, amelynek értelmezése teljesen ködbe, éspedig az értelmezhetetlenség ködébe vész. Az egyértelműsíthető, hogy az Athanarik-féle államstruktúrákat az ázsiai hunok megszüntették, következtetésképpen egyértelműen politikai törésről beszélhetünk (105–145), minderről azonban a szerző nem értekezik. Ugyanakkor azzal egyet tudok érteni, hogy a ázsiai hódítók nem koncolhattak fel minden személyt e térségben. Következtetésképpen a 4. század végével foglalkozó régészetet a mai napig jellemző katasztrofalista elmélet radikális átgondolásra szorul.

Fontos része a kötetnek a 146. oldalon tett megállapítás is, amelynek keretében Lăzărescu a román szakirodalomban először tisztázza, hogy mit kell érteni (mit ért ő személyesen) az *autochton* és *migrátor* szakszavak alatt.¹⁷ Ezt azért tartom alapvetőnek, mert e két jelző alapjaiban

¹⁵ BÓNA István: *A hunok és a nagykirályaik*, Corvina, Budapest, 1993, 41–44.

¹⁶ Walter POHL: *A non-Roman empire in Central Europe = Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, szerk. Hans-Werner Goetz – Jörg Jarnut – Walter Pohl, mtárs. Sören Kaschke, Brill, Leiden–Boston, 2003, 272–273.

¹⁷ Ezt a román népvándorláskori régészetben meglevő *dichotómiát* kritizálta, jogosan Dobos Alpár: *Gepizii din Transilvania în epoca avară timpurie din perspectiva arheologiei. Probleme legate de cercetarea cimitirelor cu morminte dispuse în șiruri paralele*, Acta Musei Porolissensis (Zalău) 35. (2013), 86. jegyzet.

határozta meg a neonacionalista, nacionálkommunista régészetet, illetve – ahogyan a szerző helyesen megállapítja – rendszerváltás utáni korszak szakembereinek felfogását, gyakorlatilag napjainkig. V. A. L. helyesen látja, hogy e két szakszó értelmezési lehetőségei teljesen mások, mint a szakirodalomban előforduló definíciók. Azzal azonban vitatkoznék, hogy az *autochton* népesség az az emberi közösség, amelyik nem hagyta el Dacia területét a római adminisztrációs visszavonulás után sem. Ez egyrészt azért képlékeny, mert a római provincia megszűnése után értelmetlen provinciáról beszélni. Másrészt kizárt, hogy a politikai-katonai-gazdasági struktúrák szétesése immobilitást eredményezett volna. Meglátásom szerint éppen fordított jelenségsorozat indult el 251–271 után: a 3–4. században nagyfokú migrációs jelenségekkel számolhatunk, éppen ezért ez az ellentétpár e földrajzi keretben értelmezhetetlen. E – véleményem szerint hibás – koncepció ellenére a következő oldalakon történő vizsgálata során V. A. L. sikeresen bizonyítja be, hogy például a Bóna István által közép-moldáviai *karp*nak vagy *gótnak*,¹⁸ a legtöbb román régész által „romanizált” népesség hagyatékeként értelmezett temető valójában a Dobrodzien–Guttentager, dél-lengyelországi északi népesség régészeti hagyatéka. Akárcsak a nagyernyei G27 objektum, amelyet néhány éve éppen V. A. L. publikált (150–159). Ezt a problémát sikeresen egészíti ki egy elterjedési térképpel (Fig. 97), melynek révén egyértelmű képet kapunk a Lăzărescu által vázolt migrációs jelenséggel kapcsolatban.

Szerzőnk elemzése az Erdélyi-medencéről szól, éppen ezért az utolsó alfejezet címe és tematikája eltér, mintegy kilóg a kötetből, ugyanis az általa „Északnyugat-Romániának” nevezett terület elemzését tűzte ki célul (160–165). Meglátásom szerint azonban a napjainkban politikai értelemben vett Északnyugat-Románia régészeti leletanyagát csakis a magyarországi alföldi leletanyaggal együtt érdemes áttekinteni, másképpen értelmezhetetlen. Hogy mennyire így van, álljon csak egy példa: Biharkeresztes mellett, vagyis a jelenlegi határsávban több gepida kori temetőt tártak fel, amelyek elkerülték a szerző figyelmét, pedig több mint lényeges adatsort jelentenek e korszak régiója kutatása kapcsán.¹⁹

Attila 453-as halála birodalmának piramisjellegű rendszerét számolta fel; a kirobbant örökösödési háborúk²⁰ eredményeképpen megdőntötték az ázsiai nomád hatalmi struktúrát, ezáltal pedig vége szakadt a barbár világ katalizátoraként értelmezhető hun birodalomnak. Meglátásom szerint a szerzőnek következtetéseiben minderre szükséges lett volna kitérnie, ez azonban nem történt meg. Ennek ellenére, mivel kiemelte a 4–5. századi Erdélyi-medence nagyon heterogén kulturális aspektusait, úgy látom: Lăzărescu a romániai korai népvándorlás korának egyik vezető kutatójaként jelentős lépést tett afelé, hogy a fiatalabb szakemberek-

¹⁸ „A Kisinyov környékéről – tehát vizigót területről – most közzétett dancseni temető alaposan megváltoztatta a baráthelyi 1. temető megítélését. Dancseniben a Csernyahov–Marosszentanna-kultúra 338 3–4. századi temetkezéséből 244 hamvasztásos volt, többségük ovális alakú, lépcsős oldalú nagyméretű sírgödörökbe szórt hamvakkal és kevés, a máglyán elhamvadt, megsérült sírmelléklettel. Mind a rítus, mind a sajtós – Erdélyből máshonnan nem vagy alig ismert – mellékletek meglepően rokonok, vagyis Baráthelyen egy közép-moldáviai eredetű karp vagy gót népcsoporttal lehet számolni.” BÓNA: *A népvándorlás kora Erdélyben...*, 113.

¹⁹ MESTERHÁZY Károly: *Bemerkungen zum Gepidischen Corpus*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 58/2. (2007), 265–293; Mesterházy, Károly: *Eine Gräber Gruppe mit nordsüdlicher Grablegung im gepidischen Gräberfeld von Biharkeresztes-Ártánd-Nagyfarkasdomb*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 60/1. (2009), 73–95.

²⁰ SCHÄFER Tibor: *A hun birodalom felbomlása = Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*, szerk. Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs, Magyar Őstörténeti Könyvtár 15., Budapest, 2001, 27–30.

re gyakorolt befolyásával elősegítse az *autochton* és *migrátor* nemlétező ellentétpár eltűnését a szakirodalomból. V. A. L. szemlélete azért is újító, mivel a már általam is jelzett téves nézetet (a hun hatalom megjelenése egyenlő volt egy „atomcsapással”,²¹ ahogyan ezt a régebbi és újabb elemzések tartják) sikerült cáfolnia.

A fiatal régész munkája széleskörű nemzetközi szakirodalmi kitekintésen alapul. Két mellékletben megtalálható e korszak numizmatikai leletanyaga (*Anexa 1* [225–251]), illetve e periódusra annyira jellemző félkör alakú lemezes fibulák elterjedése (*Anexa 2* [251–256]).

Konklúzióként leszűrhetjük, hogy a szemléletében sok újítást tartalmazó, a nemzetközi tudományosságba jól beágyazódó kötet egyértelműen szemlélteti a megújulásra való törekvést. A könyv elején Vlad Andrei Lăzărescu a kontinuitást kapcsán bátor és megalapozott kritikája alapján pedig méltán nevezhető Radu Popa, Lucian Boia nyomán a román régészet, illetve történetírás „úttörőjének”.

Látkép a városra „magos” Déva várából

²¹ GÁLL Erwin: *Néhány gondolat a tekerőpataki kincs keltezéséről és elrejtésének okairól*, Jósa András Múzeum Évkönyve [Nyíregyháza] 47. (2005), 145–159.